

УДК 81'42:791

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.3.24>

А. А. ШНАЙДЕР

аспірант, асистент кафедри практики англійської мови,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: miss.shnyder05@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7948-2214>

КІНОДИСКУРС: ОСОБЛИВОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ

У сучасному світі кінематограф є головним провідником нових тенденцій, що робить його унікальним соціально-культурним явищем, яке привертає увагу багатьох науковців, а особливо мовознавців. Широко досліджуються семіотичні, лінгвокультурні та когнітивні особливості кінодискурсу.

Кінодискурс має мультимодальну природу, адже поєднує у собі низку вербальних, невербальних та паравербальних аспектів. Хоча основою фільму завжди є сценарій (кінотекст), проте його реалізація уможливується лише з допомогою аудіовізуальних складників. Через свою мультикомпонентність поняття кінодискурсу ще не набуло чіткої окресленості у лінгвістичних дослідженнях.

У статті проаналізовано основні підходи до визначення поняття кінодискурсу в лінгвістиці, а також окреслено проблему розмежування понять «кінотекст» та «кінодискурс». Проведено короткий огляд останніх досліджень у цій сфері та розглянуто класифікацію типів кінодискурсу з огляду на різні критерії, а саме: форму передачі повідомлення, кількість учасників кінодіалогу, адресата мовлення, відповідність принципу кооперації, а також жанрову спрямованість. Кінодискурс поєднує у собі риси монологічного та діалогічного мовлення, може відображати комунікацію як персональну, так і на рівні різних соціальних груп, представляти ознаки кооперативної і конфронтативної взаємодії. Крім того, важливу роль відіграє і жанрова спрямованість, адже виділяють художній (ігровий) та документальний (неігровий) кінотекст, які своєю чергою значно різняться у своїй стилістиці та використанні вербальних та невербальних засобів.

У роботі також виділено характерні риси кінодискурсу. Зокрема, увага фокусується на цілісності та завершеності кінотексту, елементах використання інструментів кіномови (монтаж, музика, шумові ефекти, темп, міміка, жести, мовлення акторів, композиція кадру, колір та графічні ефекти), поєднанні вербальних та невербальних складників, а також взаємодії згаданих чинників.

Ключові слова: поняття кінодискурсу, мультимодальність, диференційні ознаки кінодискурсу, кінотекст, кінофільм.

Постановка проблеми. Кінематограф має значний вплив на культуру сьогодення. Вивчення кінодискурсу є особливо актуальним, адже він певним чином конструє реальність і формує наше уявлення про суспільство та стосунки людей у ньому. Крім того, у сучасному контексті герої кінофільмів часто стають рушійною силою нових тенденцій та ідей. Американська дослідниця С. Козлофф наголошує, що саме голлівудське кіно сприяло поширенню та популяризації англійської мови у всьому світі [Kozloff : 27].

Теорія кіно стала окремою академічною дисципліною ще у 1960-тих роках, запозичивши концепції психоаналізу, гендерних досліджень, антропології, літературної теорії, семіотики і лінгвістики [Stam : 11]. І відтоді інтерес до вивчення кінематографу лише зростає. З погляду лінгвістичної перспективи кінодискурс є унікальним явищем, адже він поєднує у собі вер-

бальні, невербальні та паравербальні елементи. Тобто у широкому значенні дослідження кінодискурсу виходять далеко за межі тексту, включаючи аудіо, відео та графічні складники.

Аналіз попередніх досліджень. Кінодискурс цікавить багатьох мовознавців. У центрі їх уваги часто перебуває саме мовлення персонажів. Наприклад, С. Козлофф вивчає діалоги героїв різножанрового кіно як інструмент досягнення певного ефекту; В. Д. Шевченко досліджує кінодискурс з урахуванням соціального впливу; Ю. М. Лотман фокусується на семіотичних особливостях кінотекстів, а Г. Г. Слишкін та М. О. Єфремова аналізують лінгвокультурні особливості кінодискурсу. Вітчизняні науковці вважають кінодискурс середовищем реалізації комунікативних стратегій і тактик: І. М. Лаврінченко досліджує зміни комунікативних ролей у кінодискурсі. А. М. Пшеничних вивчає когнітивні механізми та комунікативні

стратегії і тактики зміни перспективи бачення предметної ситуації учасниками діалогічної взаємодії персонажів англomовного кінематографу [Котова : 201–202].

Кінодискурс є доволі складним і багатокомпонентним, оскільки включає у себе не тільки вербальні, але й аудіовізуальні складники. Це потребує глибокого розуміння культурного і соціального контексту, саме тому його місце та роль у сучасних лінгвістичних дослідженнях не має однозначного трактування.

Мета статті – дослідити та проаналізувати основні диференційні ознаки та особливості сучасного кінодискурсу.

Результати дослідження. Дискурс є ключовим поняттям більшості сучасних лінгвістичних досліджень. Мовознавці вивчають різні аспекти його функціонування: вербальні й невербальні складники, стилістичні й жанрові особливості, національно-культурну специфіку.

Основи вивчення дискурсу заклав Е. Бенвенист. Науковець наголошує, що дискурс це – «усіляке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [Бенвенист : 29].

Одним з перших поняття «дискурс» у лінгвістичних розвідках окреслює З. Гарріс, який трактує дискурс як висловлення, надфразову єдність, пов'язану з іншими спільним мовленнєвим контекстом [Harris : 30]. Варто зазначити, що терміни «дискурс» і «текст» спершу мали однакове значення, часто через відсутність у деяких мовах термінів, які б відображали ці поняття як окремі. У сучасному мовознавстві найбільш точним вважається погляд на визначення дискурсу М. Фуко. Він зазначає, що дискурс – «вербальний семіотичний процес та соціально зумовлена організація мови, синтез вже сказаного і ніколи не сказаного» [Фуко : 169]. Отже, полівекторність дефініцій дискурсу зумовлена історією його формування у мовознавстві та певною невизначеністю цього феномену.

Існують деякі суперечності щодо термінології і місця кінофільмів у теорії дискурсу, спричинені наявністю різних підходів до визначення дискурсу, а також залученням одночасно кількох каналів для передачі інформації в кінофільмі. У межах семіотики кінофільм варто розглядати як текст, що функціонує в семіотич-

ному просторі. Семіотично неоднорідні явища трактують у науці як креолізовані та мультимодальні [Сорокин :180].

Відтак креолізованими називають тексти, які складаються з неоднорідних компонентів (вербальних та невербальних), мультимодальними – ті, які сприймаються завдяки одночасному поєднанню вербальних та невербальних складників [Сорокин : 181].

Ю. М. Лотман, який одним з перших розглянув кінематограф саме як семіотичну систему, апелює до «кіномови» (або ж «кінотексту»), що, крім мовлення персонажів, включає такі елементи, як план, поєднання кадрів, художній простір фільму, сюжет, звук [Лотман : 67].

Г. Г. Сlishкін та М. О. Єфремова вважають кінотекст «зв'язним, цілісним та завершеним повідомленням, вираженим за допомогою вербальних (лінгвістичних) та невербальних (іконічних та/або індексальних) знаків, організованих відповідно до задуму колективного автора, завдяки залученню кінематографічних кодів, зафіксованим на матеріальному носії і призначеним для програвання на екрані та аудіовізуального сприйняття глядачами» [Сlishкін, Єфремова : 32].

Ці дослідники диференціюють дві семіотичні системи: лінгвістичну і нелінгвістичну. Перша представлена у письмовій формі (титри і надписи, які є частиною реальності фільму – плакат, назва вулиці або міста, лист, записка, повідомлення, тощо) та усній (озвучення, закадровий текст, пісня тощо). Вочевидь, лінгвістична система оперує мовними знаками. Нелінгвістична система кінотексту включає іконічні та індексальні знаки та має звукову частину: природні шуми (дощ, вітер, кроки, голоси), а також музику. До нелінгвістичної системи входить і відеоряд [Сlishкін, Єфремова : 35].

Американські дослідники розглядають кінотекст значно ширше, включаючи аудіовізуальні елементи: затранскрибовані паузи, інтонаційні шкали, фонові події на екрані, а також акторську гру, особливості зйомки, монтажу, звуко-режисури [Kozloff : 90].

Саме ж поняття кінодискурсу розширюється завдяки розумінню лінгвістики кінотексту. А. Н. Зарецька стверджує, що кінодискурс – це зв'язний текст, який є вербальним компонентом кінофільму, в сукупності з невербальними

компонентами – аудіовізуальним рядом цього фільму і іншими значимими для смислової завершеності фільму екстралінгвальними факторами. Авторка також звертає увагу на те, що, хоча кінодискурс – відстрочена у часі комунікація між колективним автором і глядачем, він завжди спрямований на глядацьке сприйняття [Зарецкая : 27].

Кінодискурс можна класифікувати з огляду на різні критерії. Серед основних можна виділити формальні, функціональні, змістові параметри, а також ті, що пов'язані з категоріями дискурсу (ситуативністю, інформативністю, інтертекстуальністю, комунікативними стратегіями і тактиками тощо) [Лавріненко : 8].

За формою передачі повідомлення можемо говорити про поділ кінодискурсу на усний та писемний. Для усного дискурсу, що є характерним для кінофільмів, притаманна реплікована подача інформації, у вигляді синтагматичних одиниць, що мають відносно завершену інтонацію [Карасик : 92]. Мовлення кіногероїв є природним та спонтанним. Особливістю усного кінодискурсу є наявність автора, що певним чином моделює екранну дійсність і, відповідно, текстовий складник [Горюнова : 41].

Залежно від кількості учасників кінодіалогу дискурс кіно поділяють на монологічний і діалогічний [Макаревич : 96].

З огляду на адресата мовлення розрізняють інституційний і персональний кінодискурс. Мовлення може бути статусно-орієнтоване, коли відбувається комунікативна взаємодія представників різних соціальних груп і класів, або ж персональне. Спілкування кіногероїв включає обидва види дискурсу, але водночас художній кінофільм загалом тяжіє до побутового стилю [Карасик : 191].

У межах принципу кооперації кінодискурс поділяють на кооперативний і конфронтативний. У ситуації кооперативного дискурсу мовець намагається схилити слухача до певних дій, залучити його до співпраці. Під час конфронтації, навпаки, спостерігаємо повну розбіжність поглядів і пріоритетів мовців, конфліктну комунікацію [Макаревич : 96].

Кінознавці також виділяють художній (ігровий) і документальний (неігровий) кінотекст. До документального кіно відносять зйомки реальних подій або наукове кіно (науково-популярне, навчальне, науково-дослідне, науково-

виробниче). Художнім вважають кінотекст, в якому домінують іконічні знаки і стилізована розмовна мова, об'єднані естетичною функцією. Переважно у художньому кінотексті використовують розмовний стиль, а також широкий спектр стилістичних засобів (просторіччя, жаргони, діалекти), усну, розмовну мову, оброблену під час створення сценарію [Зарецкая : 70].

Як ми уже зазначали вище, кінодискурс ґрунтується на сценарії (кінотексті) і створюється за допомогою інструментів кіномови, як, наприклад, монтаж, музичний супровід, шумові ефекти, темп, міміка, жести, мовлення головних героїв тощо [Горюнова : 54].

Отже, можна виділити такі характерні риси кінодискурсу: 1) цілісність та завершеність – ключові елементи, що формують текст, забезпечують інтеграцію усіх його структурно-змістових рівнів, які глядач сприймає як єдність; 2) використання інструментів кіномови (монтаж, відеоряд, звук тощо); 3) синтез вербального і невербального (тексту та міміки, жестів, рухів акторів); 4) наявність широких екстралінгвальних факторів [Зверева : 111].

Також слід звернути увагу на антропоцентричність кінодискурсу, яка проявляється в тому, що у фокусі такого дискурсу є людина та її індивідуальна свідомість. Кінодискурс є взаємодією автора, глядача та персонажа. Проте категорія автора тут значно ширша: сюди можемо віднести сценариста, режисера, оператора. Ще одним елементом є фактор адресата. Т. А. Крисанова зазначає, що кінодискурс є завжди адресатно спрямованим, за відсутності потенційного адресата продукування кінодискурсу втрачає сенс. Кінофільм у різний час переглядає велика кількість людей, різних за своїми соціальними, гендерними та національними характеристиками [Крисанова : 83].

Характеристика інтертекстуальності притаманна кінематографу через його мультимодальну природу. О. О. Селіванова наголошує на інтертекстуальності (або ж інтерсеміотичності), яка реалізується на підставі діалогічної взаємодії модулів комунікантів та тексту з універсумом – кодом культури, науки, літератури тощо [Селіванова : 13]. У фільмах доволі часто запозичують сюжетні та стилістичні прийоми, елементи композиції, апелюють до конкретних історичних подій чи осіб або ж до явищ масової культури.

Висновки. Поняття *кінотекст* і *кінодискурс* хоча і є взаємопов'язаними, проте мають певні відмінності: якщо під кінотекстом розуміємо сценарій фільму (сцени, мовлення героїв, діалоги), то поняття кінодискурсу є ширшим, воно включає у себе низку додаткових нелінгвістичних складників (відео та аудіо ряд, жести, міміка акторів). Кінодискурс є переважно усним, він поєднує монологічне і діалогічне мовлення, з огляду на адресата

мовлення його поділяють на інституційний і персональний, а в межах принципу кооперації – на кооперативний і конфронтативний, виокремлюють також художній (ігровий) і науковий (неігровий). Для кінодискурсу характерні такі ознаки: цілісність та завершеність, використання інструментів кіномови, синтез вербального і невербального, наявність екстралінгвальних рис, крім того, йому притаманний антропоцентризм та інтертекстуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика : пер.с франц. Москва : Прогресс, 1975. 447 с.
2. Горюнова Н. Л. Художественно-выразительные средства экрана. Ч. I. Пластическая выразительность кадра. Москва : Изд-во Ин-та повышения квалификации работников телевидения и радиовещания, 2000. 41 с.
3. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе. *Вестн. Челябин. гос. ун-та.* 2008. № 16. С. 70–74.
4. Зверева О. Г. Сучасний кінодискурс: специфіка та особливості категоріального потенціалу. *Наукові записки. Серія: Право, економіка, гуманітарні науки.* Харків, 2006. Вип. 1. С. 111–115.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2004. 477 с.
6. Котова І. А. Кінодискурс: еволюція об'єкта і підхід дослідження. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Філологічні науки.* Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 29(2). С. 200–203.
7. Крисанова Т. А. Актуалізація негативних емоцій в англomовному кінодискурсі: когнітивно-комунікативний і семіотичний аспекти : дис. канд. д-ра філол. наук : 10.02.04. Харків, 2020. 514 с.
8. Лаврінченко І. М. Стратегії і тактики зміни комунікативних ролей у сучасному англomовному кінодискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2011. 21 с.
9. Лотман Ю. М., Цивьян Ю. Г. Диалог с экраном. Таллин : Александра, 1994. 215 с.
10. Макаревич О. О. Кінодискурс як середовище реалізації реактивних мовленнєвих актів. *Матеріали міжвузівської наукової Інтернет-конференції «Текст і дискурс: когнітивно-комунікативні перспективи».* Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2017. С. 93–100.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев : Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
12. Слышкин Г. Г., Ефремова М. А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). Москва : Водолей Publishers, 2004. 153 с. 9.
13. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. Оптимизация речевого воздействия. Москва, 1990. С. 180–186.
14. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-петербург : А-сэд, 1994. 405 с.
15. Harris Z. Discourse analysis. *Language.* 1952. Vol. 28. No 1. P. 1–30. 103.
16. Kozloff S. Overhearing Film Dialogue. Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 2000. 323 p.
17. Stam R. Film Theory: An Introduction. Oxford : Blackwell Publishers, 2000. 392 p.

REFERENCES

1. Benvenist, E. (1975). *Obschaja lingvistika: per.s frants* [General linguistics: translated from French]. Moscow : Progress (in Russian).
2. Gorjunova, N. (2000). *Hudozhestvenno-vyrazitelnye sredstva ekrana. Ch. I. Plasticheskaja vyrazitelnost kadra* [Artistic and expressive means of the screen. Part I. Plastic expressiveness of the shot]. Moscow : Publishing house of the Institute for advanced training of television and radio broadcasting workers (in Russian).
3. Zaretskaja, A. (2008). *Osobennosti realizatsii podteksta v kinodiskurse* [Features of the implementation of hidden meaning in film discourse]. In *Vestn. Cheljabin. gos. un-ta* [Chelyabinsk State University Journal] (pp.70–74.). Chelyabinsk State University. Chelyabinsk (in Russian).
4. Zvereva, O. (2006). *Suchasnyi kinodyskurs: spetsyfyka ta osoblyvosti kategorialnogo potentsialu* [Modern film discourse: specifics and special features of the category potential] In *Naukovi zapyski. Seria: Pravo, ekonomika, humanitarni nauki.* [Scientific notes. Series: law, economics, humanities] (pp. 111–115) Kharkiv University of Economics and Law. Kharkiv (in Ukrainian).
5. Karasik, V. (2004). *Jazykovej krug: lichnost, kontsepty, diskurs* [Linguistic circle: personality, concepts, discourse] Volgograd : Peremena (in Russian).

6. Kotova, I. (2012). *Kinodyskurs: evoliutsiia obiekta i pidkhid doslidzhennia* [Film discourse: evolution of the object and research approach]. In *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii: Filolohichni nauky № 29(2)* [Scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko. Series: Philological Studies. Issue. 29 (2)] (pp. 200–203) Kamianets-Podilskiy National University. Kamianets-Podilskiy (in Ukrainian).
 7. Krysanova, T. (2020). *Aktualizatsiia nehatyvnykh emotsii v anhlomovnomu kinodyskursi: kohnityvno-komunikatyvnyi i semiotychnyi aspekty* [Actualization of negative emotions in cinematic discourse: cognitive, communicative, and semiotic aspects]. (Doctoral dissertation) Kharkiv National University. Kharkiv (in Ukrainian).
 8. Lavrinenko, I. (2011). *Strategii i taktyky zminy komunikatyvnykh rolei u suchasnomu anglomovnomu kinodyskursi* [Strategies and tactics of changing communicative roles in modern English film discourse] (Abstract of the candidate's dissertation). Kharkiv National University. Kharkiv (in Ukrainian).
 9. Lotman, J., Tsivjan, J. (1994). *Dialog s ekranom* [Dialogue with the screen]. Tallin : Aleksandra (in Russian).
 10. Makarevych, O. (2017). *Kinodyskurs yak seredovyshche realizatsii reaktivnykh movlennivnykh aktiv* [Film discourse as an environment for the implementation of speech acts]. In *Materialy mizhvuzivskoi naukovoï Internet-konferentsii «Tekst i dyskurs: kohnityvno-komunikatyvni perspektyvy»* [Materials of the university academic internet conference “Text and discourse: cognitive-communicative perspectives”] (pp. 93–100). Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko. Kamianets-Podilskiy (in Ukrainian).
 11. Selivanova, E. (2002). *Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii* [Fundamentals of linguistic theory of text and communication.]. Kiev : Fitossotsiotsentr (in Russian).
 12. Slyshkin, G., Efremova, M. (2004). *Kinotekst (opyt lingvokulturologicheskogo analiza)* [Film text (experience of linguocultural analysis). Moscow: Vodolej Publishers (in Russian).
 13. Sorokin, J., Tarasov, E. (1990). *Kreolizovannyye teksty i ih kommunikativnaya funktsiya* [Creolized texts and their communicative function] (pp. 180–186) Moscow (in Russian).
 14. Fuko, M. (1994). *Slova i veschi* [Words and things]. In *Arheologija gumanitarnykh nauk* [Archeology of the Humanities]. St. Petersburg: A-cad (in Russian).
 15. Harris, Z. (1952). Discourse analysis. *Language*. Vol. 28. No 1. P. 1–30.
 16. Kozloff, S. (2000). *Overhearing Film Dialogue*. Berkeley, Los Angeles : University of California Press.
 17. Stam, R. (2000). *Film Theory: An Introduction*. Oxford : Blackwell Publishers.
-

A. A. SHNAIDER

Postgraduate Student, Assistant at the Department of the Conversational English,

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

E-mail: miss.shnayder05@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7948-2214>

FILM DISCOURSE: CHARACTERISTICS AND DIFFERENTIAL FEATURES

In the modern world cinema is the main key to new ideas and trends, which makes it a unique socio-cultural phenomenon that attracts attention of many scholars and linguists in particular. Semiotic, linguistic, cultural and cognitive features of film discourse are frequently studied.

Film discourse has a multimodal nature, as it combines a number of verbal, nonverbal and paraverbal aspects. Although a film is always based on a script (film text), its implementation is only possible with the help of audio-visual components. Due to its complexity, the concept of film discourse has not been clearly defined yet.

The article analyzes the main approaches to defining the concept of film discourse, as well as outlines the problem of distinguishing between the concepts of “film text” and “film discourse”. The paper contains a brief review of recent studies of film discourse and provides the classification of film discourse types according to various criteria, namely: the form of message transmission, the number of participants in the film dialogue, the recipient of the message, compliance with the principle of cooperation, and genre. Film discourse combines the features of monologue and dialogic speech, it can reflect communication on both personal and social levels, it also represents the elements of cooperative and confrontational interaction. In addition, film genre plays a vital role, as there are fiction and documentary film texts which, correspondingly, present a huge difference in stylistics and use of verbal and non-verbal means.

The paper also highlights the characteristics of film discourse. In particular, attention is focused on the category of integrity and completeness in cinematography, specifics of cinematic tools (editing, music, sound effects, tempo, facial expressions, gestures, actors' speech, shot composition, combination of color and graphic effects), combination of verbal and nonverbal components, extralinguistic factors, as well as the factors of anthropocentrism and intertextuality. Finally, the article summarizes the ways in which all the mentioned factors are combined.

Key words: concept of film discourse, multimodality, differential features of film discourse, film text, film.